

*Паньок Т. В.,**кандидат мистецтвознавства,**Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Актуальність теми дослідження обумовлена неоднозначністю процесів, які відбувалися в українському художньо-освітньому просторі впродовж ХХ століття.

Зміни, яких зазнавала художня освіта за цей період активно впливали на соціум, у зв'язку з чим здійснювалися певні трансформації в системі культурних та освітянських цінностей, формувалося нове ставлення до опрацювання традиційних «норм і принципів» художньої освіти.

Соціальні перетворення, які розпочалися з бурхливих подій 1917 року, докорінно змінили ідеологічний, морально-ціннісний та соціально-економічний устрій суспільства. Провінційне викладання, що підпорядковувалося нормам і штампам Петербурзької академії мистецтв, вже не відповідало вимогам, що їх ставила молода Українська республіка перед художньою освітою. Тож поступово почала формуватися своя національна художня школа, і саме в українській мистецькій культурі було зроблено великий крок у розвитку спеціальної художньої освіти з орієнтиром на найкращі здобутки європейських художніх шкіл. Для вітчизняної художньо-педагогічної системи цілком природним було усвідомлення себе як частини світового художнього процесу. У 20-х роках ХХ століття на сторінках мистецьких та педагогічних часописів обговорювалися матеріали про відомих західних художників-педагогів, педагогічні системи яких нерідко розглядалися в контексті української художньої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кінець ХХ століття позначився неабиякою увагою науковців до історії формування й розвитку художньої освіти в Україні ХІХ – початку ХХ століть (М. Безхура, Є. Белютіна, В. Ворожбит, М. Гаврилова, О. Головка, І. О. Малиніна, Н. Молева, В. Немцова, С. Нікуленко, В. Рубан, Л. Савицька, Л. Соколюк, Ю. Турченко, Н. Яворська), проте більшість їхніх праць мають мистецтвознавчий характер і, як правило, спрямовані на аналіз розвитку художньої складової, дослідження біографії окремих постатей художників та визначення їх ролі в художньо-мистецькому житті країни. Педагогічні аспекти, методичні засади, художньо-педагогічна система в цих працях подана фрагментарно.

Одним із перших сучасних авторів, хто почав цілеспрямовано досліджувати історію художньої освіти в Україні від становлення до її найактивніших фаз, був Ростислав Шмагалюк. У своїй монографії «Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції» автор здійснив комплексне мистецтвознавче дослідження, у якому вперше було зроблено спробу панорамно висвітлити мистецьку освіту України від середини ХІХ до середини ХХ століття. До того ж науковець охопив функціонування мистецькоосвітніх закладів поза межами Батьківщини. Спираючись на потужну інформативну основу, автор наголошує на тому, що мистецька освіта є субдисципліною мистецтвознавчої науки, галуззю мистецтвознавчих досліджень. Утім, його наукове дослідження базувалося на огляді та аналізі окремих творчих шкіл, постатей художників, навколо яких гуртувалися молоді талановиті студенти. Автор майже не приділяв уваги методології навчання, педагогічним методикам, методам, принципам та засадам, що були визначальними для викладачів. Не було в дослідженні висвітлено процес спрямованого розвитку й формування людської особистості в умовах її навчання у вищих закладах освіти.

Формування цілей статті. Проаналізувати і систематизувати суть, теоретичні та методологічні засади вищої педагогічної художньої освіти в Україні на початку ХХ століття у суспільно-історичному контексті розвитку вітчизняної педагогічної думки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ході дослідження було з'ясовано, що до 1917 року на теренах України не було жодного вищого художнього закладу освіти, окрім Петербурзької академії мистецтв. З початку ХІХ століття відкриваються ліцеї, гімназії, університети, де починають викладати окремі художні дисципліни випускники академії. У Києві, Львові, Одесі, Харкові на базі цих закладів відкриваються художні училища як ланки професійної освіти між провінцією та столицею, створюючи тим самим головні художньо-педагогічні центри в Україні. Таким чином поступово вибудовується модель ретрансляції художньо-педагогічної освіти зі своїми національними ознаками. Петербурзька академія мистецтв, у свою чергу, активно включалась у розвиток художньої освіти на місцях й надавала необхідну підтримку своїм випускникам у їхньому бажанні відкривати художні школи в провінції.

Історичні події що відбувалися на початку ХХ століття активно впливали на систему культурних та освітянських цінностей, на уявлення педагогів про теоретичні основи художньої освіти, що змінювалися раз у раз із вимогами суспільства.

З небувалим піднесенням сприйняла творча інтелігенція проголошення УНР І Універсалу та створення, за ініціативою М. Грушевського, спеціального відділу сприяння розвитку мистецтв (1917), куди крім інших входили образотворчий і художньо-промисловий.

Уперше в історії педагогіки питання освіти обговорювалися за участю політичних партій. На державному рівні було проголошено нову стратегію формування вищої освіти, що полягала в реорганізації системи управління, українізації, поглибленні національної свідомості, розвитку в бік професійної освіти. Ці заходи були спрямовані, передусім, на підготовку нової генерації вчителів. Зміна принципів організації діяльності системи освіти та її управління в незалежній Україні була цілком закономірним явищем, нові закони, що проголошували демократизм, колегіальність у вирішенні важливих освітянських питань, відбивали настрої «всіх національних культурно-просвітницьких інституцій Української Народної Республіки» [4, с. 2]. Майже вперше за всю історію України було задекларовано пріоритетне місце мистецької освіти в діяльності уряду, що сприяло відкриттю першої Української державної академії мистецтв (1917) і архітектурного інституту (1918). Новостворене міністерство освіти і мистецтва (1918), опікуючись мистецькими навчальними закладами, всіляко сприяло збереженню національної культури, пам'яток старовини і намагалося пристосувати культурно-мистецькі здобутки на потреби освіти і патріотичного виховання.

Програмним документом для відновлення нової системи вищої художньої освіти стала декларація Генерального Секретаріату від 26 червня 1917 року, в якій визначалися основні заходи, спрямовані на розвиток національної школи, а саме: «...догляд за переведенням на місцях українізації школи, організації видання підручників, пошук і підготовка вчителів для шкіл та допомога у згуртуванні їх у професійні товариства» [1, С. 266]. Головним досягненням цього періоду у вищій школі можна вважати можливість навчатися рідною мовою.

Уперше в системі освіти українська влада започатковує концепцію поділу професійної й загальноосвітньої підготовки, що пізніше знайшло своє продовження в період панування радянської системи навчання. Під керівництвом П. Холодного у грудні 1917 р. відбулася нарада у справі організації професійної освіти, на якій було ухвалено

відокремити останню від загальноосвітньої школи. Згодом П. Холодний підготував план професійної освіти, який так і не дійшов до реалізації як чинний документ.

Більшість вищих закладів починає переосмислювати сутність та специфіку професійної підготовки в навчальному процесі, позиціонуючи синтезу: «Виховуючи дитину, ми виховуємо людину, а виховуючи вчителя, ми виховуємо цілу низку поколінь». О. Лавриненко зазначає: «Уряди Центральної Ради, Директорії та Гетьманату проводили значну просвітницьку роботу серед українських вчителів, організовуючи курси перепідготовки, в діяльності яких брали участь відомі громадські і науково-педагогічні діячі України: Г. Ващенко, П. Дорошенко, С. Василенко, П. Волинський, М. Рудницький, С. Русова, Г. Хоткевич та інші» [5, с. 200].

На перших етапах створення нової системи управління освітою в незалежній Україні середня, вища і професійна школи були не зв'язані між собою «ні єдиним планом, ні єдиною системою...», хоча, як пише В. Купрійчук, «...навіть у скрутний час економічної і політичної нестабільності у 1918 році була розроблена ціла низка законів стосовно освіти. Діяльність центральних та місцевих органів управління спрямовувалася не тільки на розширення мережі закладів освіти, а саме на реорганізацію навчальних закладів та утворення чіткої системи управління, що давало змогу оперативно вирішувати організаційні питання, створювати необхідні умови для відкриття нових навчальних закладів. ...Головною метою органів управління освітньої системи було: професійна компетенція керівництва, внутрішній самоконтроль навчальних закладів, демократизація освітньої системи, відмова від монополізму державної школи, єдність і безперервність процесу освіти» [4, с. 3–4].

З огляду на історичні події процес утворення вищих художніх закладів було розпочато, але, на жаль, жодного повноцінного випуску студентів у незалежній Україні не відбулося. Система утворення вищих навчальних закладів України не встигла утвердитися через встановлення радянської влади, яка сформувала нову структуру управління освітою, що суттєво різнилася від запропонованої попередниками УНР І. Стешенком та І. Огієнком.

З приходом влади більшовиків на Україну загальне керівництво освітою бере на себе Народний комісаріат, у обов'язки якого входило скеровувати діяльність усіх відділів народної освіти, контролювати й інспектувати усі культурно-освітні заклади через відповідні органи та створити нову радянську вищу школу з новими педагогічними кадрами. Також при Наркомосі організовують відділ мистецтв, куди окрім інших входив – образотворчого мистецтва.

З перших днів свого існування на Українських землях (1919) Радянський Народний комісаріат починає перебудову вищої освіти і своїм початковим кроком вважає забезпечення матеріально-технічної бази, без якої неможливий освітній процес. Декретом «Про передачу у відання народного комісаріату освіти учбових і освітніх установ та закладів усіх відомств» Тимчасовий робітничо-селянський уряд України від 25 січня 1919 року ухвалив:

1. «Для перетворення учбово-виховної справи, об'єднання і оновлення її на началах нової педагогіки і соціалізму, всі початкові, середні, вищі ... учбові заклади ... передаються у відомство Народного комісаріату освіти.

2. ... Одночасно ... передаються все майно, інвентарі будинків, ... земельні ділянки під будинками... бібліотеки, різного роду посібники, цінності ...» [3, с. 30].

Перед урядом УСРР стояло завдання підготувати не просто фахівців, а спеціалістів нового суспільства з новими ідеологічними орієнтирами. З цього приводу М. Криволапов зазначає: «З нігілістичних позицій пролеткультивців майбутнє проявлялося у творенні пролетарського мистецтва, позбавленого будь-якого зв'язку з минулою спадщиною, що категорично заперечувалася і відкидалася, як така, що своїм буржуазним змістом чужа світогляду робітничого класу» [2, с. 12]. Так само чужим був і погляд на дореволюційний освітній процес, методичну базу, а сама метода викладання піддавалася революційній критиці. По всій Україні відбувається руйнування художньої академічної системи освіти.

Новосформований Тимчасовий робітничо-селянський уряд у своїй педагогічній програмі першим пунктом ставить організацію народних університетів, де могли б навчатися всі, хто бажає, що через єдину трудову школу відкривало пролетаріату широкий доступ до університетської та фахової освіти.

«У період диктатури пролетаріату, тобто в період підготовки умов, які роблять можливим повне здійснення комунізму, школа повинна бути не тільки провідником принципів комунізму взагалі, але й провідником ідейного, організаційного, виховного впливу пролетаріату на напівпролетарські і непролетарські верстви трудящих мас з метою виховання покоління, здатного остаточно встановити комунізм. Найближчим завданням на цьому шляху є... проведення безплатної і обов'язкової загальної і політехнічної освіти... забезпечення всіх учнів їжею, одягом, взуттям і навчальними посібниками за рахунок держави. Підготовка нових кадрів працівників освіти, пройнятих ідеями комунізму, ... залучення до викладацької діяльності у вищій школі всіх, хто може там учити. ... Так само треба відкрити і зробити доступними для трудящих усі скарби мистецтва, що створені на основі експлуатації їх праці і що перебували досі у виключному розпорядженні експлуататорів...» [3, с. 39].

Подібно до Декрету РНК РСФСР від 2 серпня 1918 року «Про правила прийому до вищих учбових закладів», декретом «Про вступ до вищої школи» УСРР від 2 березня 1919 року в особи заборонялося вимагати диплом про середню освіту чи будь-які інші посвідчення, – важливим був лише її вік. До всіх вищих шкіл приймалися особи без різниці статі, що досягли 18 років [3, с. 35].

По суті, цим декретом відкривалися двері вищої школи для всіх бажаючих, але, разом з тим, знижувався рівень самої освіти. Вимога документів про середню освіту в той час розглядалася як перешкода для вступу до вищої школи робітників і селян, які в дореволюційні часи не мали змоги вчитися. (Із розвитком і зміцненням соціалістичної системи освіти та великої кількості випускників середньої школи подання документів про закінчення середньої школи при вступі до вузів було відновлене). Прогресивним на той час можна вважати і декрет від 1 березня 1919 року про скасування плати за навчання у вищій школі.

Народний комісаріат освіти надавав великого значення підготовці вчительських кадрів, що мали забезпечити виховання нового покоління комуністично-спрямованих людей. Особлива увага у цьому питанні була направлена на підготовку професорського складу з українців [3, с. 286]. У Тимчасовому положенні «Про управління вищими навчальними закладами» (1919) зазначалося, що всім вищим навчальним закладам слід вести роботу у трьох напрямках: науковому, навчальному й просвітницькому. Так цим тимчасовим положенням було покладено початок централізованій системі управління вищої школою.

У час державотворення влада всіляко намагалася підтримувати українізацію суспільства. Так, тимчасовий робітничо-селянський уряд України декларував: «...всякий національний утиск є лише машкарою класового панування...» Щодо вищої школи, то утворення рівнобжних курсів на різних вживаних мовах України уможливають кожному вчитися рідною мовою... [3, с. 31].

Згодом починається корінна перебудова ідейно-педагогічних основ ВНЗ, з подальшою її централізацією. Подібно до відділу образотворчих мистецтв, створеного в Петрограді (1917), у Харкові в січні 1919 року організується спеціальний відділ образотворчих мистецтв, що входив до складу Ради мистецтв, під очільництвом Олексія Гастева –

відомого теоретика пролетарської культури. Відтоді і до 1934 року Харків стає культурно-політичним і освітнім центром.

Уся вертикаль вищої освіти руйнується. Декретом Наркомунрада радянської України «Про деякі зміни в складі устрою державних учбових і вищих учбових закладів УСРР» усі вищі заклади були позбавлені автономії, були також ліквідовані посади ректора та проректора, всі вчені ступені та звання, натомість запроваджувалися: посада комісара вузу, якого призначала влада, спеціальні ради для переобрання викладачів кафедр та їх заміщення за конкурсом. Керувати роботою ВНЗ повинні були відповідні ради, що склалися з делегатів факультетських рад.

«Всі іспити на одержання наукового ступеня скасовуються, – зазначалося в декреті 1919 року, – всі наукові ступені і звання, а також усі зв'язані з цими ступенями і званнями переваги і права скасовуються. (Вчені ступені і звання будуть повернуті за рішенням РНК СРСР лише у 1934 році) ... Кафедри заміщуються по конкурсу, але кандидатура може виставлятися кожним громадянином Республіки.

Всі особи, які самостійно ведуть викладання у вищих учбових закладах, носять загальну назву викладачів; усі інші назви скасовуються. Приват-доцентам, які не задовольняють вимог ст. 3, також лаборантам, асистентам, прозекторам та іншим особам викладацького складу, які ведуть хоч би під керівництвом професорів заняття у в. ш., присвоюється загальна назва асистентів відповідного учбового закладу; всі інші назви скасовуються. Особи, які були в званні приват-доцентів не менше трьох років або перебували в цьому званні, будучи одночасно професорами інших в. у. з., або були зараховані в приват-доценти з колишніх професорів, або були викладачами не менше трьох років у в. т. у. з., переводяться до складу викладачів по відповідних кафедрах тих в. у. з., де вони були приват-доцентами або викладачами.

Для переобрання викладачів і асистентів і для заміщення звільнених кафедр у кожному місті створюється особливий орган у складі всієї ради комісарів вищих шкіл і представників від викладачів у числі на 2 менше загального числа комісарів, причому представники викладачів входять до складу цього органу за вибором від усіх факультетів і відділень. Цей орган щороку повинен подавати комісаріатові списки викладачів, що підлягають перебалотуванню, згідно з нормами, які будуть встановлені інструкціями Наркомосу. Комісаріат освіти, відповідно до спеціальностей осіб, представлених до перебалотування, створює ті чи інші конкурсні комісії ...» [3, с. 50 – 51].

Як видно з цієї цитати під впливом більшовистських, пролеткультивських поглядів було знищено українську педагогічну еліту, зруйновано чітку структуру вищого навчального закладу, академічні методичні основи, і як наслідок усім цим діям – упав рівень інтелектуальної і духовної підготовки студентів.

Отже, характеризуючи цей період, можна зауважити, що фундамент розвитку художньої освіти, закладений Українською Центральною Радою та ініціативами творчої інтелігенції в хаосі громадянської війни, продовжував розбудовуватись. Аналізуючи короткий, але надзвичайно плідний період існування УНР зазначимо, що художня освіта в Україні висунула цілий ряд незабутніх імен видатних художників, які у своїй діяльності піднялися до рівня державних діячів і національних героїв.

З приходом влади більшовиків уряд на Україні реформує й уніфікує усі вищі заклади, позбавляє їх класичної академічної системи освіти, скасовує усі наукові посади, руйнуючи тим самим доцентсько-професорську вертикаль, чим значно знижує першорядне значення вищої школи як інституції і спрямовує освіту в бік вузькопрофесійної, тим самим підпорядковуючи ВНЗ новим завданням соціалістичної революції. Утім створення єдиної трудової школи відкривало широкий доступ до вищої фахової освіти пролетаріату. Також є цілком очевидним, що новостворена структура художньої освіти яскраво відображала соціально-політичні парадокси і суперечності епохи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Виходячи з викладеного, можна констатувати, що процес закладання підвалин української художньо-педагогічної школи від 1918 року супроводжувався увагою до принципових питань методології художньої освіти, кадрового складу. І це полягало в його перепідготовці, що мало б забезпечити розвиток художньої освіти на новому етапі.

Проведення всеможливих з'їздів і конференцій сприяли вирішенню методологічних проблем у художній освіті. Поряд із Києвом, основу для якісної іншої підготовки фахівців мистецтва формували художні заклади Харкова та Одеси, потенціал яких дозволяв претендувати на статус вищих.

Українська провідна професура вищих художніх та педагогічних закладів починає звертати увагу на професійність у плані підготовки майбутнього педагога.

Як позитивний чинник можна вважати декларацію яка надавала можливість кожному студенту вчитися рідною мовою.

Резюме: У статті на основі архівних матеріалів, документів радянського періоду, а також різноманітних літературних джерел аналізуються історичні обставини, що вплинули на формування вищої художньої освіти на Україні початку ХХ століття. Розкриваються фактори, що так чи інакше, трансформували систему культурних та освітніх цінностей. Провінційне викладання, що підпорядковувалося нормам і штампам Петербурзької академії мистецтв, вже не відповідало вимогам, що їх ставила молода Українська республіка перед художньою освітою. Тож поступово почала формуватися своя національна художня школа. В означений період був зроблений великий крок у розвитку спеціальної художньої освіти з орієнтиром на найкращі здобутки європейських художніх шкіл. **Ключові слова:** освіта, художньо-педагогічна система, історія педагогіки.

Резюме. В статье на основе архивных материалов, документов советского периода, а также различных литературных источников анализируются исторические обстоятельства, оказавшие влияние на формирование высшего художественного образования в Украине в начале ХХ столетия. Раскрываются факторы, которые, так или иначе, трансформировали систему культурных и образовательных ценностей. Провинциальное преподавание, которое подчинялось нормам и штампам Петербургской академии искусств, уже не отвечало требованиям, которые ставила, молодая Украинская республика перед художественным образованием. Постепенно начала формироваться своя национальная художественная школа. В данный период был сделанный громадный шаг в развитии специального художественного образования с ориентиром на лучшие достижения европейских художественных школ. **Ключевые слова:** образование, художественно-педагогическая система, история педагогики.

Summary: On the basis of archival materials and documents of the Soviet period as well as a variety of literature there are analyzed the historical circumstances that influenced on the formation of Art education in Ukraine at early twentieth century. Reveals that factors, which somehow transformed the system of cultural and educational values. Provincial teaching that was subordinate to the standards and stamps of St. Petersburg's Academy of Art, no longer meet the requirements that young Ukrainian Republic put to the Art education. So gradually Ukraine starts to form their own national art school. At the appointed time there was made a big step in the development of formal Art education with the benchmark on the achievements of European art schools. **Keywords:** education, artistic and educational (pedagogical) system, history of pedagogy.

Література

1. Винниченко. В. Відродження нації. (Історія української революції: марець 1917 р. – грудень 1919 р.). – Ч. I. – Київ–Відень: Видавництво «Дзвін», 1920. – 349 с.
2. Криволапов М. О. Про мистецтво та художню критику України ХХ століття. Вибрані статті різних років. – Кн. 1. – Формування та розвиток національної мистецької школи і мистецтвознавчої науки в Україні ХХ століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Української Академії мистецтв України. – К.: Видавничий дім А+С, 2006. – 268 с.: іл.
3. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 рр.: зб. док.: в 2 т. (1917 – червень 1941 рр.) / Центр. держ. архів Жовтнев. революції і соціаліст. буд-ва УРСР. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. – Т. 1. – 883 с.
4. Купрійчук В. Реформування системи управління освітою в Україні в 1917-1920 роках // Державне управління: теорія і практика: зб. наук праць. – № 1. – К.: Національна академія державного управління при президентові України, 2011. – С. 1 – 5.
5. Лаврінченко О. А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика, поступ: [Монографія] / Олександр Лавриненко. – К.: Богданова А. М., 2009. – 328 с.